ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

ברכת 'ברוך שפטרני'

לבן ולבת ובענין מסיבת 'בת מצוה'

כאשר בן מגיע לגיל המצוות, מברך האב "ברוך שפטרני מעונשו של זה", ונשאלת השאלה מדוע לא נהגו לברך ברכה זו כאשר הבת מגיעה לגיל המצוות בגיל י"ב שנים.

ומענין לענין באותו ענין, יש לברר האם יש טעם ומקור לחגוג 'בת מצוה' במסיבה כשם שחוגגים את בר המצוה, והאם הסעודה הנערכת בשמחת 'בת מצוה' נחשבת 'סעודת מצוה'.

א. המקור לברכת "ברוך שפטרני" מובא בדברי המדרש (ב"ר סג, י) "וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים (בראשית כה, כז), אמר ר' אלעזר, צריך אדם להיטפל בבנו עד י"ג שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר **ברוך שפטרני** מעונשו של זה".

בדברי הראשונים מצאנו כמה נוסחאות בלשון הברכה. רבנו יונתן (שבת כה, א בדפי הרי"ף) הביא את דברי הירושלמי "כשיגיע קטן לי"ג שנה ויום אחד מברך האב **ברוך המקום שפטרני** מעונשו של זה". בפירוש התפילות לרבנו יהודה ב"ר יקר (ח"ב עמוד עב) הובא נוסח אחר: "אומר **ברוך המקום שהצילנו** מעונשו של זה". ואילו בדברי חמודות על הרא"ש (ברכות פ"ט סימן ה אות ל) כתב: "מהרי"ל בזמן שבנו נעשה בר מצוה וקרא בתורה היה מברך ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם **אשר פטרני** מעונשו של זה".

הרמ"א (או"ח סי' רכה סע' ב) הביא להלכה את דברי המהרי"ל: "יש אומרים מי שנעשה בנו בר מצוה יברך בא"י אמ"ה שפטרני מעונשו של זה", וסיים: "**וטוב לברך בלא שם ומלכות**". ויש להבין מדוע לא לברך ברכה זו בשם ומלכות.

וביאר הדברי חמודות (שם) שאין מברכים 'ברוך שפטרני' בשם ומלכות, כי **ברכה זו לא נזכרה בגמרא**, ואין לברך ברכה בשם ומלכות אלא אם כן הוזכרה הברכה בגמרא, כמו שכתב הרא"ש (קדושין פ"א סימן מא). עם זאת, הדברי חמודות כתב שגם המרדכי נקט כדעת המהרי"ל שיש לברך 'ברוך שפטרני' בשם ומלכות, וכתב על כך הגר"א בהגהותיו על השו"ע (שם) "וכן עיקר". ולהלן יבואר מנהג העולם שנוהגים כהכרעת השו"ע לברך בלא שם ומלכות בתוספת ביאור וטעם הדברים.

ב. עוד צריך עיון, מדוע כתב הרמ"א את דין ברכת 'ברוך שפטרני' בסימן רכ"ה שכותרתו "דיני **ברכת שהחיינו**", בסעיף ב', בסמוך לדין ברכת שהחיינו למי שרואה את חברו לאחר שלושים יום. וצ"ע מה דבר זה מלמדנו על גדר ברכת 'ברוך שפטרני'.

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

בזמנינו נוהגים לברך 'ברוך שפטרני **בקריאת התורה**, בפעם הראשונה כשהנער עולה לתורה, כדברי המג"א (סימן רכה ס"ק ד, הובא במשנ"ב ס"ק ו) "ועכשיו נהגו לברך ['ברוך שפטרני'] בשעה שהנער מתפלל או קורא בשבת ראשונה, שאז נודע לרבים שהוא בר מצוה". ומקורו במנהגו של המהרי"ל "בזמן שבנו נעשה בר מצוה **וקרא בתורה** היה מברך בא"י אמ"ה אשר פטרני". וצריך ביאור טעם מנהג זה, ומדוע ברכת 'ברוך שפטרני' שייכת לקריאת התורה.

מנוסח הברכה "שפטרני מעונשו של **זה**", משמע **שצריך הבן להיות סמוך לאביו** כאשר האב מברך, שאם לא כן הנוסח היה צריך להיות "מעונשו של **בני**". ויש לעיין מה הדין כאשר האב לא נמצא בסמוך לבנו כאשר מלאו לבן י"ג שנים, האם יכול לברך במקומו ללא הבן, או שימתין עד שיגיע לביתו ויברך כאשר בנו לידו.

ביאור ברכת ברוך שפטרני מעונשו של זה - מי נפטר ומאיזה עונש

ג. בביאור לשון הברכה "שפטרני מעונשו של זה" כתב המג"א (סי' רכה ס"ק ה) "פירוש, דעד עכשיו נענש **האב** כשחטא הבן בשביל שלא חנכו. ובלבוש פירש איפכא, דעד עתה **הבן** נענש בעון האב". ונתבארו בדבריו שני ביאורים לברכה:

• עד עכשיו **האב נענש** כאשר הבן חטא בגלל שלא חינך את הבן להתנהג כראוי, אבל מיום שנעשה בן י"ג שנים "מחוייב הוא להתחזק בעצמו למצוות השי"ת" (משנה ברורה שם ס"ק ז), ושוב לא יענש האב אם הבן יחטא, ועל כך מברך האב "שפטרני מעונשו של זה" - מהעונש שנענש בגלל הקטן. ובמשנה ברורה הוסיף: "ודע דאע"פ ששוב אין עליו ענין חינוך, מכל מקום יש על האב מצות הוכחה כשרואה שאינו מתנהג כשורה, וכשאינו מוחה בידו נענש עליו, דלא גרע משאר ישראל".

• עד עתה **הבן נענש** בעוון האב, כמבואר בילקוט שמעוני (רות רמז תרז) "עד י"ג שנה הבן לוקה בעוון האב", והברכה היא שהבן נפטר מלהענש בגלל אביו. ולפי פירוש זה לכאורה תמוה מדוע צריך **האב** לומר ברכה זו, הרי אדרבה, **הבן** היה צריך לברך ברכה זו ולא האב.

ובאמת בשו"ת שואלין ודורשין (סימן ה) הביא בשם הש"ך בפירושו על התורה (פרשת לך לך) **שהבן** הוא זה שמברך "ברוך שפטרני מעונשו של אבא", וביאר כי הנדון מי מברך 'ברוך שפטרני' תלוי בשני הביאורים ללשון הברכה. לפי המג"א, שהאב נענש על מעשי בנו עד גיל י"ג, **האב** מברך. ולפי הלבוש שעד בר המצוה הבן נענש בעוון אביו, **הבן** מברך. אולם למנהגינו היום **שהאב** מברך 'ברוך שפטרני', צריך עיון בפירושו של הלבוש מדוע **האב** מברך את הברכה ולא **הבן**[1].

---

[1] ביישוב התמיהה על ביאורו של הלבוש, מדוע האב מברך את ברכת 'ברוך שפטרני', הביא רבי **אהרן זאב חשין**, מאשדוד את דברי המחצית השקל שכתב: "צריך לפרש לשון שפטרני מעונשו של זה, עפ"י דאמרינן (שבת קמ"ט ע"ב) כל שחברו נענש על ידו אין

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

וכמו כן צ"ע על הש"ך שכתב **שהבן מברך**, מה המקור לדבריו, ולא מצאנו שנהגו שהבן מברך ברכה זו.

ד. ואכן יש מספר הבדלים נוספים הנוגעים למעשה בין שני הפירושים שהביא המג"א בביאור ברכת 'ברוך שפטרני'.

• **בן הגדל בבית אמו -** בספר הקטן והלכותיו (פרק פג סע' כט) כתב: "אב שלאשתו יש בן שנולד לה מבעלה הראשון ונעשה בן י"ג שנה והוא גדל אצלו בביתו, יברך ברוך שפטרני בלי שם ומלכות, אף לנוהגים לברך ברכה זו בבנו ממש בשם ומלכות. ואם אינו מגדלו בביתו, אין צריך לברך כלל כשנעשה הנער בר מצוה. ויש לדון אם אביו מולידו צריך לברך ברכה זו כשבנו אינו גודל אצלו". כלומר, כאשר הבן לא גדל עם אביו אלא בבית אמו, יש להסתפק האם האב "החורג" המגדל את הבן בביתו צריך לברך 'ברוך שפטרני', למרות שהוא איננו האב הטבעי, ושורש הספק מהו ביאור הברכה. לפי ביאורו של המג"א, שעד עכשיו נענש האב על חטאי הבן בגלל שלא חינכו, האב ה"חורג" צריך לחנך את בנה של אשתו מדין "אפוטרופוס", המבואר במסכת גיטין (נב, א) "האפוטרופסין עושין להן לולב וערבה וסוכה וציצית" וזהו מדין חינוך, וכפי שמפורש בשו"ע (חו"מ סימן רצ סע' טו). ולכן שפיר צריך לברך 'ברוך שפטרני'. אולם לפי ביאורו של הלבוש, שעד עתה הבן נענש בעוון האב, טעם זה שייך כמובן רק באביו הטבעי ולא באביו ה"חורג", וכמובן שאינו מברך ברוך שפטרני.

וכמו כן תהיה נפקא מינה בין שני הביאורים, האם האב הטבעי צריך לומר ברכה זו כאשר הבן לא גדל עמו. לפי המג"א שהאב נענש "בשביל שלא חינכו", בנדון זה שלכאורה אין עליו חיוב חינוך לא יצטרך לברך. ברם לפי הלבוש יתחייב לברך.

מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה וכן (סנהדרין צ"ה ע"א) אמר הקב"ה לדוד כו' ע"י נטרד דואג. ולפי זה כוונת הברכה היא משום שנפטר האב מהעונש שמקבל חברו מי שנענש על ידו". והוסיף:

ובספר נהרות איתן (חאו"ח סי' י"א אות א') העיר, דעדיין קשה לפ"ד הלבוש דנימא שגם הבן יברך ברכה זו דברכה שפטרני מעונשו של זה, דאצלו תהיה המשמעות כפשיטות שנפטר מעוונות אביו, ויברכו שניהם [האב והבן] כל אחד מטעמו שלו, משום שני הטעמים המובאים במג"א, וצ"ע.

והנה במ"ב (שם ס"ק ז') הביא את טעם המג"א וז"ל, פירוש שעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן בשביל שלא חנכו למצוות, ועכשיו שנעשה איש מחויב הוא להתחזק בעצמו למצוות השי"ת עכ"ל. ומדלא הזכיר המ"ב את טעם הלבוש, שהבן נפטר מעוונות האב, משמע דלא ס"ל המ"ב את טעם הלבוש, וא"כ מה"ט אין הבן צריך לכוין כלל, דכל הברכה שייכת רק להאב וכך הוא מנהג העולם, ולפי האמור יש סיוע למנהג מדברי המשנה ברורה.

אבל לטעם הלבוש שהבן נענש בשביל עוונות האב, וא"כ היה הבן צריך לברך ולא מברכין משום דלא מחזקינן לאב בעל עבירה צ"ע איך אמרינן בתחנון, אבל אנחנו ואבותינו חטאנו, הרי מחזיק את אביו לבעל עבירה.

אלא דיש מקום לחלק כיון שאומרים בלשון רבים וכן הוא כולל את עצמו אז קיל יותר משא"כ הכא שהבן אומר בלשון יחיד מעונשו של האב אז בזה נראה יותר שהוא מחזיק את אביו לבעל עבירה.

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

• **האם הסב מברך על נכדו הגדל בביתו -** בפירוש שערי רחמים על ספר שערי אפרים (שער ד הערה ב) הביא מדברי שו"ת מעשה איש (יו"ד סימן יד) "שאין שום חיוב על אבי אביו לברך בעד נכדו ברכה זו". אולם בפירוש שערי חיים על שערי אפרים (שם, אות כד) כתב על דבריו: "לענ"ד צ"ע דהלא קי"ל בשו"ע (יו"ד סי' רמה סע' ג) שחייב ללמוד תורה לבן בנו, וממילא אם לא למדו כראוי הוא נענש, ושפיר שייך לומר ברוך שפטרני לפירוש הראשון המובא במג"א סימן רכ"ה"[2].

הרי לנו נפק"מ בין שני הביאורים לברכת 'ברוך שפטרני': לפי המג"א שהטעם הוא מדין חינוך, צדק השערי חיים, שאם נפטר האב, ואבי האב חייב בחינוך ובלימוד תורה עם נכדו, יברך אבי האב 'ברוך שפטרני'. אולם לפי ביאורו השני של הלבוש שהבן מודה שנפטר מעונש אביו, ברור שאין טעם זה שייך באבי אבי הבן [הסבא], ואין הוא צריך לברך.

[ולהלן בענף ב' נבאר עוד נפק"מ בין שני הטעמים לענין ברכת ברוך שפטרני כשמגיעה בתו לגיל י"ב שנים].

הברכה בשעת קריאת התורה

ה. כאמור, המנהג הוא לברך ברוך שפטרני בקריאת התורה בפעם הראשונה כשהנער עולה לתורה. ונראה בביאור הדברים, על פי מה שכתבו הפוסקים להשוות את דיני ברכת **'ברוך שפטרני'** לברכת **'הגומל'**, כמבואר בדברי קצות השלחן (סימן סה, בדי השלחן ס"ק יד) שכתב שיכול לברך ברוך שפטרני בכל זמן שירצה, **כמו ברכת הגומל,** והוכיח זאת גם מלשון המדרש שהוא המקור לברכת 'ברוך שפטרני' [לעיל **אות א**] "צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה, **מיכן ואילך** צריך שיאמר ברוך שפטרני". ומשמעות "מיכן ואילך" שיכול גם לאחר שהגיע בנו לגיל בר מצוה. וכן מבואר בשו"ת חתן סופר (סימן צז) שנשאל אם יכול האב לברך ברוך שפטרני בברכת המזון כשלא היה בנו בביתו ביום הקריאה, והשיב דשפיר מברך האב ברוך שפטרני כשמזמנין על הבן. והיינו שיכול לברך גם לאחר זמן.

על פי דבריהם הסיק בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סימן קלב אות טו) "על כן נראה דעכ"פ תוך שלושים יום שפיר מברך, **כעין המבואר לענין ברכת הגומל,** שאם אין כאן עשרה לברך בפניהם ימתין עד שלושים יום אולי יזדמנו לו עשרה שיוכל לקיים המצוה כהלכתה ויותר לא ימתין וכו', על כן נראה דכל תוך שלושים יום שפיר מברך".

והנה התוספות (ברכות נד, ב ד"ה ואימא) כתבו שברכת הגומל "נהגו העולם לברך אחר שקורא בתורה". ועל פי זה כתב בשו"ת דברי מלכיאל (ח"א סימן ד) שיסוד ברכת ברוך שפטרני הוא כברכת הגומל "דברכת

---

[2] בנדון זה, הוסיף רבי **יצחק מאיר כרמל**, מקרית הרי"ם לוין בתל אביב:

יש אולי להביא את תשובת הגרע"א (סי' מ"ב) בכיו"ב על ברכת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, שפוסק שעדיף שאבי אביו יברך, ע"פ סברת הלבוש שהברכה הוא על מצות ואבי אביו הרי חייב ללמדו תורה.

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

ברוך שפטרני דמי **לברכת הודאה** שצריך בי עשרה ותרי מינייהו רבנן, ולזה קבעו חז"ל לברך ברכת הגומל בברכת התורה שאז ודאי הוי עשרה, והוא הדין לברכת ברוך שפטרני דדמי לברכת הודאה, ולכן צריך לברכה בשעת קריאת התורה". וכן נקט להלכה בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סימן כג ס"ק ד) "ולדעתי איו לשנות מהמנהג שנהגו לברך ברוך שפטרני בבית הכנסת בקהל ועדה עם שם ומלכות או בלי שם ומלכות בשעה שהנער עולה לתורה, כאשר יוצא כן מפשטות דברי המהרי"ל והמג"א וביאורי הגר"א בשו"ע שם".

אולם בדברי החתן סופר הנ"ל, שכתב שיכול האב לברך ברוך שפטרני בברכת המזון כשלא היה בנו בביתו ביום הקריאה, מפורש שברכת 'ברוך שפטרני' אינה דומה לברכת הגומל, ואין צריך לברכה בעשרה ובקריאת התורה. וכן הסיק הגר"ש דבליצקי בספרו זה השלחן (ח"ב או"ח סי' רכה) שאין צורך לברך ברכת 'ברוך שפטרני' בציבור.

על כל פנים בדברי הדברי מלכיאל, בצל החכמה והציץ אליעזר, מתבאר שיסוד ברכת 'ברוך שפטרני' שווה לברכת הגומל, בכך ששתיהן **ברכות הודאה להשי"ת.** ואותן הלכות שיש בברכת 'הגומל' יש בברכת 'ברוך שפטרני' - צריך לברכן בעשרה ובקריאת התורה, ויכול לאומרן עד שלשים יום.

• • •

'ברוך שפטרני' - ביטוי לשמחת האב על הצלת בנו מהיצר הרע

ו. ביאור נוסף בגדר ברכת 'ברוך שפטרני' כתב ידידי רבי חיים כהן בספרו מעדני חיים (סימן מח) על פי דברי הזוה"ק (ריש פרשת וישב) שברכה זו נתקנה "כדי לבטא את **השמחה העמוקה של האב** כשרואה הצלת בנו אחר י"ג שנה שלא נלכד ברשת היצר הרע, והבן אין בו כל כך דעת להבין גודל הנס שלו, אך האב הגדול שמבין גודל הנס, שפיר מברך". ולפי זה מובן מדוע כתב הרמ"א את דין ברכת ברוך שפטרני בסימן רכ"ה שהוא "דיני ברכת שהחיינו", ויש ללמוד מכך ששתי ברכות אלו, "שהחיינו" כשרואה את חברו לאחר זמן רב, ו"ברוך שפטרני", יסודם שווה שנתקנו על שמחתו הגדולה של המברך.

ויתכן לפי סברא זו שגדר ברכת ברוך שפטרני הוא על **השמחה**, ולא רק גדר של **הודאה**, יתכן שצריך לברך שהחיינו **בדיוק בתאריך** כאשר מגיע לגיל י"ג, ואין להמתין, משום **שהשמחה** היא ביום שמגיע לבר מצוה.

אולם חידושו של המעדני חיים אינו תואם לאגרות משה (יו"ד ח"ג סימן יד אות ד) שכתב: "הטעם שבן שהגיע לי"ג שנה שנתחייב במצוות וכן בת שהגיע לי"ב שנה **אין מברכים שהחיינו** הוא, שעל חידוש חיוב המצוה תיקנו לברך שהחיינו, ולא כשבהמצוה **ליכא חידוש זמן** אלא בהגברא. כי מכיון שישנו בהחיוב מצד קבלת התורה, שגם לקטנים איכא ענין קבלת התורה שאבותינו קבלו לדורי דורות עולם, כבר ליכא ענין חידוש בהגברא, דתיכף כשיסתלק הפטור מצד קטנות הוא בהחיוב". ומשמע מדבריו כי ברכת שהחיינו לא קשורה **כלל** לענין בר מצוה, והיינו משום שסובר כדעת הדברי מלכיאל "דברכת ברוך שפטרני דמי **לברכת הודאה**", וכדעת הבצל החכמה שגדר הברכה הוא כברכת הגומל, והיינו חיוב **הודאה** ולא מדין **שמחה**.

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

'ברוך שפטרני' - צירוף של הודאת הבן והאב

ז. לאור האמור לעיל, נראה לומר שבשורש מהות ברכת ברוך שפטרני, עולים כל הדברים שנתבארו בקנה אחד. ובזה מתחברים סוף הדברים לראשיתם:

כמבואר, ברכת ברוך שפטרני היא **ברכת הודאה** ושבח להשי"ת, וברכה על **השמחה** שהגיע הבן למצוות, וכוללת בתוכה **צירוף של שבח והודאה לה'** הן מצד **האב** והן מצד **הבן**, כמבואר לעיל שנקטינן להלכה את שני הטעמים שהביא המג"א לבאר את נוסח הברכה. ואם כן יש כאן **הודאה של האב**, כפי הביאור הראשון שהאב מודה על שנפטר מהעונש שהיה מחוייב כאשר הבן חטא בגלל שלא חינכו כראוי, וכן יש **הודאה של הבן**, כפי ביאורו של הלבוש, שהבן נענש בעוון האב וכעת הוא מודה על שנפטר מעונש זה.

ומכיון שמהות גדר הברכה היא **צירוף של הודאת הבן והאב**, צריך שיהיה הבן נוכח בעת שמברך האב את הברכה, כמו שכתב רבנו אביגדור (מרבותינו הראשונים) בפירושים ובפסקים שלו על התורה (פרשת תולדות פסק כ) וז"ל: "וצריך **לעמוד על בנו לשום ידו על ראשו** ומברך ברכה זאת, וכן נהגו הצרפתים". ולפי המבואר, שגדר חיוב הברכה הוא פועל יוצא של האב והבן יחדיו, צריך **שיהיה הבן סמוך לאב** בשעת הברכה [ולא כמו שהסיק להלכה בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סימנים קלב-קלג) שאם כי לכתחילה צריך האב לומר ברכה זו **ליד ובפני** בנו [שכן אומר "עונשו של **זה**", ולכן הבן צריך להיות שם], אין זה לעיכובא, ואם אי אפשר, כגון כאשר האב נמצא בעיר אחרת בעת שהבן נהיה בן י"ג שנה, יכול האב לעלות לתורה באותו מקום בו הוא נמצא ולברך].

ומצאתי סימוכין להגדרה זו, שמהות גדר סברת ברוך שפטרני היא **צירוף של הודאת הבן והאב,** בדברי שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' קמב) שכתב: "ולע"ד נראה, שאם האב אינו מברך ברוך שפטרני בשם ומלכות, כמנהגינו, טוב הדבר שהבן כשמברך ברכת התורה ששייך לקורא ולציבור להרבה פוסקים, יכוין להוציא אביו, והוא מוסיף על הברכה שהקב"ה נתן התורה, והוא שפטר אותו מעונשו של זה, ודומה לברכה הסמוכה לחברתה שאינה פותחת בברוך ומ"מ שם ברכה עלה". והיינו כמבואר, שמהות גדר הברכה היא **צירוף של הודאת הבן והאב**, ועל כן יש בברכה זו חיוב על האב כלפי הבן וחיוב של הבן כלפי האב.

לפי דברי התשובות והנהגות מוטעם מנהגינו **לברך בלי שם ומלכות**, היות וחיוב הברכה הוא **צירוף** של הודאת הבן והאב, ולכן כאשר **הבן** עולה לתורה ומברך את ברכת התורה ב"שם ומלכות" משלים בזה את ה"שם ומלכות" **שאביו** לא אמר כשבירך 'ברוך שפטרני'.

ומכיון שגדר ברכת 'ברוך שפטרני' הוא ברכת **הודאה ושבח** להשי"ת **של האב והבן**, הרי שברכה זו **דומה במהותה לברכת הגומל** - שהיא הודאה להקב"ה הגומל לחייבים טובות, ומיסוד זה נובע המנהג לברך את הברכה בקריאת התורה, ומסתעפות מכך ההלכות שיש בברכת ברוך שפטרני כבברכת הגומל, שצריך בעשרה בקריאת התורה, ויכול לאומרה עד שלשים יום.

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

ומובן מדוע נקבע מקום דיני ברכת 'ברוך שפטרני' בסימן רכ"ה בשו"ע בסמיכות להלכות ברכת שהחיינו שמברך על ראיית אדם שלא ראהו זמן רב, שכן גם ברכה זו היא ביטוי לשמחה והודאה. ויש להוסיף, שאמנם מקום ההלכה של ברכת ברוך שפטרני בשו"ע הוא בסוף ההלכות של ברכות שהחיינו על דברים פרטיים אישיים, כגון הרואה את חברו לאחר ל' יום. ולאחר ההלכה של ברכת ברוך שפטרני מובאים בשו"ע ההלכות של ברכת שהחיינו על פירות חדשים. ולפי המבואר הדברים מוטעמים היטב, שכן ברכת ברוך שפטרני שהיא שילוב של חיוב האב והבן, היא אכן ברכה שמהותה פרטית ואישית, ולכן נקבעה במקומה, ורק אחר כך מוזכרות ההלכות בנושא אחר, ענין ברכת שהחיינו על פירות.

• • •

ממוצא שני הטעמים שהביא המג"א בביאור ברכת ברוך שפטרני, האם זו הודאה על שנפטר **האב** מלהענש כשחטא הבן בשביל שלא חנכו, או הודאת **הבן** שנפטר מעונש אביו - דנו הפוסקים מדוע לא נהגו לברך 'ברוך שפטרני' כשמגיעה הבת למצוות בגיל י"ב שנים, האם יש מקור לחגוג את ה'בת מצוה' כשם שחוגגים את בר המצוה, והאם סעודה זו נחשבת לסעודת מצוה.

ברכת ברוך שפטרני בבת

ח. ראשיתו של דיון זה הם דברי הפרי מגדים באשל אברהם (או"ח סי' רכ"ה סק"ח) שכתב: "והנה למה לא יברך בנקיבה י"ב שנים, לפירוש הלבוש דבנים נענשים בשביל אב, לא שנא זכרים ונקיבות. ולמאן דאמר חינוך, יש לומר דאין מחויב לחנך בתו קטנה, עי' מג"א סי' שמג סק"א".

ומבואר בדבריו שנדון ברכת 'ברוך שפטרני' על בת בהגיעה לגיל י"ב שנים תלוי בשני הביאורים שהביא המג"א לברכת 'ברוך שפטרני: לפי המג"א שאב מודה על שנפטר מהעונש על חטאי הבן בגלל שלא חנכו, מובן מדוע אין מברכים על בת, היות **ואין חיוב לחנך בת** כמבואר בדברי המג"א (בסי' שמג סק"א) שחיוב חינוך הוא **רק** לבן **ולא לבת**. אולם לפי ביאורו של הלבוש, שהברכה היא על כך שעד עתה נענש הבן בעוון האב, לכאורה אכן צריך לברך 'ברוך שפטרני' גם לבת, מפני שגם הבת נענשת בעוון האב.

והנה הרד"ל כתב בהגהותיו על דברי המדרש [לעיל **אות א**] שאם הטעם בברכת ברוך שפטרני הוא בגלל שעד עכשיו האב נענש על עוונות הבן, הוא הדין שגם בבת צריכים לברך, עכת"ד. ודבריו צריכים עיון, שהרי הטעם שהביא לברכת 'ברוך שפטרני', הוא טעמו של המג"א שהאב נענש בגלל שלא חינך את הבן, ולפי זה כבר כתב הפמ"ג כי בבת שאין האב חייב לחנכה אין חיוב ברכה, והיאך כתב הרד"ל שלפי דברי המג"א צריכים לברך גם על בת, וצע"ג.

אולם בכף החיים (סימן רכה אות טו) כתב שאין לברך 'ברוך שפטרני' בבת, בין לפי המג"א ובין לפי הלבוש: "והא שאין מברכין על הנקיבה בהגיעה לתחילת י"ג נראה לי הטעם, משום דדרך העולם הבת ניזונת מבית

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

אביה עד הנישואין, ואם כן כיון שהיא תחת ממשלתו לזונה ולהשיאה, יכול להוכיחה גם כן, ואם כן לא נפטר עד הנישואין, עד אשר תהיה תחת ממשלת בעלה ואז הוא חייב להוכיחה. ולטעם השני של הלבוש משום שהיא נענשת בחטאו, נראה בבת שיש לה גם כן מזל של בעלה שבת פלוני לפלוני, אפשר שיגבר מזל הבעל ולא תענש בחטא האב, ועל כן לא תקנו לברך".

לעומתם, בשו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סימן כט ס"ק ג) הביא את דברי הפמ"ג לתלות דין ברכת ברוך שפטרני בבת בשתי הטעמים של המג"א, וכתב שלפי דברי התוספות ישנים במסכת יומא (פב, א ד"ה בן שמונה) והמאירי (נזיר כט, א) **שיש חיוב לחנך את הבת** [שלא כמו שהביא הפמ"ג בשם המג"א בסימן שמג] נמצא שגם לפי טעמו של המג"א שברכת ברוך שפטרני היא על שהאב נפטר מהעונש על שלא חינך את בנו, **יש לברך ברכה זו גם בבת**, מכיון שחייב לחנך גם בנות, כדעת הראשונים הנ"ל. נמצא איפוא, שלפי שני הטעמים בברכת 'ברוך שפטרני' צריך לברך על בת כשמגיעה לבת מצוה. ולכן מסקנת היביע אומר להלכה, **שיש לברך** 'ברוך שפטרני' על בת ללא שם ומלכות.

אולם גם אם נאמר שיש חיוב לחנך את הבת, בקובץ כרם שלמה (כרך ג קונטרס ט, עמ' טו) הביא בשם רבי טיעה וויל בנו של הקרבן נתנאל שכתב: "דהעיקר הוא בשביל **חינוך התורה**, **ולא שייך זה בבת** דכל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות (סוטה כ, א). וכן משמע קצת במדרש רבה פרשת תולדות [לעיל **אות א**] דקאי לענין לימוד התורה. ונלענ"ד **דבעבור זה נהגו לברך ברכה זו בשעה שהבן עולה לתורה**, ומנהגן של ישראל תורה הוא". וכן כתב הרד"ל (בהמשך דבריו בהגהותיו לדברי המדרש, שם), לדייק ממשמעות לשון המדרש שעיקר הברכה הוא מאחר "שצריך האב להיטפל בבנו עד י"ג שנה", והיינו שהכוונה היא על חיוב האב **ללמוד עם בנו תורה**. ולפי זה אין חיוב לברך 'ברוך שפטרני' בבת, כי אין מצות לימוד תורה לבת.

סעודת בת מצוה

ט. ביביע אומר (שם) הוסיף על פי דרכו, כי הסעודה שעושים לרגל **'בת מצוה'** ביום שהגיעה לי"ב שנים **היא סעודת מצוה**, כיון שהוא שמחה לאב שהשתחרר מהעונש המוטל עליו לחנך בתו. והביא שם שכן כתב בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ה או"ח סימן כח) שסעודה שעושים לרגל **בת מצוה** היא סעודת מצוה. ותמכו יתדותיהם בדברי הבן איש חי (פרשת ראה אות יז) שכתב: "והבת ביום שתכנס למצוות, אע"פ שלא נהגו לעשות לה סעודה, עם כל זה תהיה שמחה באותו יום ותלבוש בגדי שבת, ואם יש לאל ידה תלבש בגד חדש ותברך שהחיינו, ותכווין לפטור שמחת כניסתה בעול מצות". ודייקו מדבריו, שאף שכתב שלא נהגו [בזמנו] לעשות לה סעודה, נראה שדעתו שהדבר תלוי במנהג "ואם כן בזמן הזה שנהגו לעשות סעודה, יפה הם עושים".

אולם, הרבה פוסקים חלקו על דבריהם, ובראשם האגרות משה (ח"א או"ח סימן קד) שכתב כי סעודת **בת מצוה** היא שמחה של **יום הולדת בעלמא**, ולא סעודת מצוה: "בדבר ענין החפצים להנהיג איזה סדר ושמחה בבנות כשנעשו בנות מצוה, הנה אין לעשות זה בבית הכנסת בשום אופן אף לא בלילה, כי בבית הכנסת

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

אינו מקום לעשות דברי רשות אף בנבנו על תנאי, והצערעמאניע [טקס] של בת מצוה הוא ודאי רק דברי רשות והבל בעלמא ואין שום מקום להתיר לעשות זה בבית הכנסת. וכל שכן בזה שהמקור בא מהרעפארמער וקאנסערוואטיוער [הרפורמים והקונסרבטיבים]. ורק אם רוצה האב לעשות **איזה שמחה בביתו רשאי**, אבל **אין** זה שום ענין וסמך להחשיב **זה דבר מצוה וסעודת מצוה**, כי הוא רק **כשמחה של יום הולדת בעלמא**".

ובמקום אחר הוסיף באגרות משה (או"ח ח"ג סימן צז) ביאור "מדוע אין מצוה כשנעשית בת י"ב שנה כמו בבן, דגם הבת הא מתחייבת עתה במצוות", וכתב: "והנכון לע"ד, משום **דאין ניכר חילוק בבת במה שנעשית גדולה** יותר מקטנותה, **ולא דמי לבן שניכר טובא**, שמעתה מצרפין אותו לכל דבר שבעי מנין עשרה ומנין שלושה. ועל ידיעה בעלמא כשלא ניכר למעשה, אין עושין סעודה ושמחה, אף שבעצם יש בזה אותה השמחה ממש".

וכדבריו כתב ידידי ורעי הגר"א יפה שלזינגר, אב"ד גענף בספרו באר שרים (סימן סב) שאין לברך ברכת ברוך שפטרני על בת, ואין זו סעודת מצוה. ובדבריו פקפק על מש"כהיביע אומר וישכיל עבדי למצוא סימוכין מדברי הבן איש חי הנ"ל, וכתב שהסתמכו על "**יסוד רעוע**", שכן אדרבה, ממש"כ הבן איש חי שלא נהגו לעשות סעודה, מוכח שהמנהג הוא לא לעשות סעודת מצוה. ומסיים הבאר שרים בדברים נוקבים: "ומה שבאו מקרוב חדשים והנהיגו מנהג זה, עם כל זה לא יקנה שביתה בבתי החרדים לדבר ה', ועל כן צדקו מאד דברי הגר"מ בספרו אגרות משה שכתב שהוא **דבר הבל**, ורק כסעודה שעושים לכל יום הולדת **ואין בו ריח של סעודת מצוה**", וציין לדברי הגאון רבי אהרן וואלקין מפינסק בשו"ת זקן אהרן (ח"א סימן ו) שיצא בחריפות גדולה לאסור מכל וכל את המנהג שהתחדש בימיו לערוך סעודות "בת מצוה" **בבית הכנסת**, ועיקר טעמו בגלל החשש שיש בכך דמיון למנהג הגויים שעושים כן בבית תיפלתן ולמנהג הרפורמים.

ואף בשו"ת באר משה (ח"א סימן י) הסיק שאין להחשיב הסעודה שעושים לבת בהגיעה לגיל י"ב שנים כסעודת מצוה, ולדעתו גם אין לברך על בת 'ברוך שפטרני'. וכן מסיק בשו"ת קול מבשר (ח"ב סימן מד) ויסוד הכרעתו דברי הרד"ל הנ"ל, שבגלל שהברכה היא על חיוב לימוד התורה שחייב האב ללמד את בנו כמשמעות דברי המדרש שהוא המקור לברכה, אם כן לגבי בת שאין חיוב ללמדה תורה, אין כלל ברכה זו, וממילא אין זו סעודת מצוה.

ובשו"ת שרידי אש (חלק ג' סימן צג) כתב: "ואף שנוטה אני להתיר חגיגת בת המצוה מ"מ מסכים אני לדעת הגאון ר"מ פיינשטיין בספרו אגרות משה או"ח שאין לחגוג חגיגה זו בבית הכנסת ואף לא בלילה אף שאין שם אנשים, כי אם בבית פרטי או באולם הסמוך לבית הכנסת. ובתנאי שהרב ידרוש בפני הבת הבוגרת דרשה מאליפה ולהזהירה להיות שומרת מהיום והלאה המצוות העיקריות בדברים שבינה למקום (כשרות, שבת וטהרת המשפחה) הטיפול בחינוך הבנים וחובת העידוד והחיזוק לבעל בלימוד תורה ובשמירת מצוות והיותה שקודה לתת עיניה באיש שהוא תלמיד חכם ויירא שמים. וכל הדברים האלה הם טעמים גדולים להתיר חגיגה זו אפילו לשיטת הגר"א שהנהו מחמיר מאד בעניינים אלו".

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

י. והנה לעיל [**אות ז**] נתבאר שמהות גדר ברכת ברוך שפטרני היא ברכת הודאה ושבח להשי"ת **של האב והבן**, וברכה זו דומה במהותה לברכת הגומל שהיא שבח לה' הגומל לחייבים טובות, והבאנו מדברי הפוסקים שההלכות שיש בברכת ברוך שפטרני שוות להלכות שבברכת הגומל שצריך בעשרה בקריאת התורה, ויכול לאומרה עד שלשים יום.

ומעתה מבואר היטב מדוע אין לברך על בת 'ברוך שפטרני' - היות ואשה לא עולה לתורה, ולכן לא ניתן לברך 'ברוך שפטרני' על בת מצוה, כשם שנשים אינן מברכות 'הגומל', כמבואר בדברי האגרות משה (ח"ה סימן יד) "הנה בעצם אין מקום ואין טעם לחלק בחיוב ברכות ההודאה בין איש לאשה (עי' שו"ע או"ח סי' רי"ט במג"א ס"ק א) וכיון שאיש מחוייב לברך, וודאי שגם אשה מחוייבת לברך. אך איכא דברים שהחמירו חכמים באופן העשיה, שיברך החייב לברך דווקא בעשרה וביום הקריאה ובשעה שקראוהו לתורה, ורק אם אי אפשר לו שיקראוהו לתורה, מברך על הבימה תיכף אחר הקריאה בתורה, והא אף שלא שייך זה לברכת התורה, כמנהג בברכת הגומל. וכן בברכת ברוך שפטרני מענשו של זה, שמברך אבי הבן כשקורין אותו בפעם הראשון שנעשה בר מצוה, שזה לא שייך באשה בזמנינו שאין קורין אשה לתורה".

נמצא כי אף שהיה מקום לברך על בת מצוה 'ברוך שפטרני', אך למעשה לא נהגו לברך משום שבמציאות אי אפשר לברך ברכה זו שנתקנה לומר בקריאת התורה, כברכת 'הגומל', שאף שאשה חייבת לברכה אין היא מברכת בגלל שאינה עולה לתורה. וכנראה זו הסיבה שלא נהגו בזמנינו לברך 'ברוך שפטרני' בהגיע הבנות לגיל בת מצוה[3].

---

[3] על דברים אלו העיר רבי **משה רויד**, מלייקווד:

בסי' רי"ט מבואר שעיקר החיוב לברך ברכת הגומל הוא אפי' בלא קריאת התורה, ומנהג הוא לברך אקריאת התורה ואינו בגמרא כי אם בתוס' ברכות (נד, א ד"ה ואימא) שכתבו ונהגו העולם לברך אחר שקורא בתורה, ונראה ממשמעות לשונו שהוא רק משום דאז שכיח עשרה ותרי מרבנן דבעינן לברך. ויותר מזה כתב המשנ"ב (שם ס"ק כ) דהואיל וצריך לברך תוך שלושה ימים אם הגיע ביום ב' אחר קריאת התורה עדיף לברך בלא קריאת התורה. וכתב המשנ"ב (סק"ג) דנשים המנהג הוא שאין מברכות משום דבעינן עשרה ולאו אורח ארעא, וגם הביא בשם יש אומרים דנכון שיברכו בפני י' נשים ואיש אחד, ויש נוהגים דאחר לידה מברכות בשעת השלום זכר כשיש עשרה אנשים שם, ומ"מ לא פסיקא הך מילתא. וכמדומה דאצל אחינו בני ספרד הנשים מברכות בבית הכנסת ברכת הגומל.

ואמנם נכונים הדברים, אולם אין זה סותר את המבואר בדברינו שאכן לפי המנהג המקובל היום שנשים אינן עולות לתורה לברך ברכת הגומל, שפיר גם אין לברך ברוך שפטרני על הבת. ובאמת מעיקר הדין, לפני שנהגו כן, יתכן והיתה אשה מחוייבת לברך, וכפי שהיה בזמן שנשים היו עולות לתורה. ורק כיום שאין נשים עולות לתורה מפני כבוד הציבור, שפיר אינן יכולות לברך הגומל, וכפי שנתבאר לפי זה גם אין לברך ברוך שפטרני על בת.

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

• • •

שיעור זה ראה אור לראשונה בספרי רץ כצבי ח"א שיצא לאור בשנת תשס"ג, ונתכבדתי במכתבו של רבי **נתן געשטטנענר** זצ"ל, אב"ד קרית אגודת ישראל ור"מ מתיבתא פנים מאירות, בבני ברק:

ז' אדר ב' תשס"ג לפ"ק

החיים והשלום למע"כ האי גברא יקירא

אשר ברוחו פי שנים מחזיק תורה ומרביץ תורה

מוהר"ר צבי רייזמן יחי' לאוי"ט בק"ק לאס אנג'עלעס יצ"ו.

יקרת ספריו ומכתבו הגיעני לנכון, ומידי עיוני בעלי התרופה של ספרא דמרא טב רץ כצבי, ראיתי בחלק א' סימן ח' בטעמא של רמ"א (אות ח' סי' רכ"ה ס"ב) שמברך ברוך שפטרני מעונשו של זה בלא שם ומלכות, ונראה לומר הטעם על פי המבואר בפוסקים דמן התורה אין נעשה גדול בן י"ג שנים עד שיביא שתי שערות, ורק לענין דרבנן סמכינן על חזקה דרבא - עיין שו"ת רעק"א (ח"א סי' א) מש"כ בזה. ומבואר במג"א (סי' רטו ס"ק ו) דדעת הרמב"ם דברכה לבטלה אסורה מן התורה עי"ש. והשתא אם יברך האב על בנו בן י"ג שנה ברוך שפטרני בשם ומלכות, יש חשש של ברכה לבטלה, דמן התורה לא נעשה גדול ולא נפטר מעונשו אלא אם נבדק שהביא ב' שערות, וע"כ מברכים בלא שם ומלכות.

• • •

כמו כן נתכבדתי במכתבו של רבי **בן ציון בורודיאנסקי**, מראשי ישיבת קול תורה בירושלים:

בעזה"י, יום חמישי יב תמוז תשס"ד

תהילה ותפארת למעלת האי גברא רבא המיוחד בדרכו

ורץ כצבי בתורתו ובמעשיו הטובים

כש"ת מו"ה רבי צבי רייזמן שליט"א

בפריסת שלום לו ולסובביו

ברכת 'ברוך שפטרני' (סימן ב)

אפתח בדבר תורה שהוא סיוע למש"כ בספר החשוב והנחמד רץ כצבי בסימן ו' ומתיישב דיון של הספר בסימן ח' עפ"י דברי אדוני אבי הגאון המפורסם זצ"ל בספר משכנות אפרים סימן ט"ז, וכיון שמתוך ההתעסקות בתורת אאמו"ר להוציאה לאור עולם נתוודעתי ליהנות ולהתבשם מספרו החשוב רץ כצבי הרי לחרוז ולסלסל התורה בדברי שני הספרים יחדיו לו משפט הקדימה.

בסימן ו' ייסד שמצינו שהלכה נקבעת על פי מקומה ומשתנית בשינוי המקום ועל פי זה יישב וחידש בכמה עניינים.

ויש להוסיף לזה מה שדן מעלתו בספרו סימן ח' לענין ברכת ברוך שפטרני שהרמ"א פסק שטוב לאומרה בלא שם ומלכות וביאר הדברי חמודות דהטעם מפני שלא הוזכר כל ענין ברוך שפטרני בגמרא. ואילו המרדכי וכן פסק הגר"א לאומרה בברכה וצ"ב הענין.

והנה אאמו"ר בספר משכנות אפרים האריך בסימן ט"ז לדון אם יש בישראל חיוב מצוות הנוהגות בבני נח, ואם יש לחייבו לישראל גם מדין דלא גרעי מבן נח. ונפק"מ שבקטן בר דעת שמדין בן נח כבר היה לו להתחייב א"כ היתה סיבה לחייבו אף בישראל קטן. ועל פי הקדמה זו הוסיף ליישב ענין ברוך שפטרני ואעתיק לשונו שם בסימן ט"ז אות כ"ז.

במדרש (ב"ר תולדות פרשה פ"ג) איתא, א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה, ודעת הגר"א או"ח רכ"ה לברכו בשם ומלכות, והביאו הפוסקים שי"א שלא לברך בשם ומלכות כיוון שלא הוזכרה הך ברכה בגמרא. וצריך ביאור מדוע לא מוזכרת באמת ברכה זו בגמרא.

והנה נתבאר לעיל אות כ' דבמצוות הנוהגות בבני נח היה בדין שקטן בן דעת יתחייב בהן אלא דעל זה הוא דנאמר בגמרא בסנהדרין נה: דקטן חס רחמנא עילויה, לומר דאף שבדיני בני נח שמחוייב קטן בר דעת גם קטן ישראל ישנו באזהרותיהן, מכל מקום חס עליה רחמנא. וכן לענין מצוות שכליות ואמונות ודעות ובכל מה שכתב רב ניסים גאון בהקדמתו לש"ס (נדפס ריש ברכות) שבני נח חייבים בכל המצוות התלויים בסברא ובאובנתא דליבא עי"ש, בכל הנהו הצלת הקטן מעונש הוא רק מטעם האמור בסנהדרין דחס רחמנא עליה.

ובהקדם מש"כ הרמב"ן בכמה מקומות (בראשית יט, ה; ויקרא יח, כה) דעבירה בא"י חמירא טפי מפני קדושת הארץ דחוטא בפלטרין של מלך. אם כן נראה דאף דקטן חס רחמנא עליה מכל מקום בארץ ישראל דחמיר טפי משום קדושת א"י ובארץ ישראל יש חומר בזה משום דא"י מקיאה בעלי עבירה, וסכנה יתירה בדבר אם יהנו לו לקטן הרחמים והחסדים להגן עליו אף בארץ ישראל. וכיון שבא"י עלולים ח"ו להיות נענשים גם קטנים בני דעת, לכן בא"י ביותר יש לברך ברכה זו ברוך שפטרני מעונשי הקטן בן דעת משום משום המצוות הנ"ל, ובני א"י יותר יש להם להתחייב בברכה זו ולכן מחוייבים הם בברכה זו בשם ומלכות. והמדרש קאי במקומו בבני א"י, משא"כ בבבל ושאר מקומות שלא שייך טעם זה, ולכן לא הובאה ברכה זו בבבלי, והא לן והא להו.

ומצינו כך בכמה מקומות להעמיד שמועה מפי האומרה ולפרשה שנאמרה למקומו. עד כאן העתקה מהמשכנות אפרים.

ועל פי זה יש להוסיף לדברי מעלתו, שגם ברוך שפטרני בשם ומלכות ישנה רק בארץ ישראל מפני שעיקר הברכה הוזכרה במדרש ובירושלמי והם איירי למקומם בארץ ישראל.